

ANTISZEMITIZMUSOK

PELLE János: „Zsidókérdés” és magyar társadalom, 1938–1956.
Kocsis Kiadó, Budapest, 2024. 480 oldal, 6990 Ft

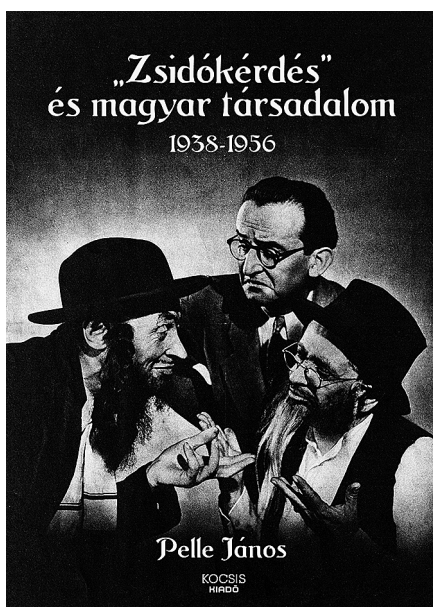
Pelle János történész, holokausztkutató (ismét) úttörő munkát végzett a *soá* magyarországi történetének rögzítésében, feltárásában, 80 évvel a magyarországi deportálás kezdete-befejezte után. A kutató, aki jelenleg az OR-ZSE oktatója, eddig is számos, meghatározó munkát tett le az asztalra, könyveit lefordították angolra, neves kiadók adták ki, és rengetegen hivatkozzák idehaza és külföldön egyaránt. **A most megjelent kötet eddigi kutatásainak összegzése, summázata (koronája?), így nyugodtan tekinthető Pelle János fő művének.** A könyv nemcsak igényes, gazdag és a legfrissebb irodalomból is merítő, valamint kimerítő tárgyalása a neuralgikus „zsidókérdés” történetének a magyar társadalomban, illetve adatgazdag gyűjteménye a szakirodalomnak, a sajtóforrásoknak és a levéltári forrásoknak is, de egyben tabudöntőgető, bátor hangvételű is, és nem utolsósorban pszichológiai eszmefuttatásnak is helytálló munka.

A kötet alapvetése, hogy az ún. „zsidókérdés” egy tömegpszichológiai jelenség, kollektív pszichózis, mely hatalmába kerítette a kérdéses években a magyar társadalmat. A szerző ügyesen nyúl vissza a dualizusból származó forrásokig is, bemutatva a vádaskorán kialakult hisztériákat, majd hasonlatokat találva a későbbi évekből, évtizedekből is. Az effajta esetekre is igaz lehetett, amire a szélsőjobboldali múlttal rendelkező költő, Erdélyi József is hivatkozott a népbíróság előtt, aki „zsidómániának” nevezte korábbi berögzülését („ördög uralkodott rajtam, amelyet nem tudtam megfékezni [...] bolond voltam”). Pelle azonban kutatását nemcsak a holokausztig, hanem 1956-ig terjeszti ki. Mindez forradalmi, újító tétel, hiszen az antiszemitizmus jelenségét a történeti szakirodalom hajlamos a Horthy-korszak keretein belül tárgyalni (vagy esetleg a dualizmustól), de a legkevésbé sem szo-

kás egy 1867-től 1956-ig ívelő, pártokon és pártprogramokon, rendszereken és rendszerváltásokon keresztül túlélő, fejtét újra felütő jelenségként bemutatni. Pelle pontosan ezt teszi, és ettől válik különösen értékes a munkája. Mindez felveti a kérdést: az antiszemitizmus ezek szerint bizonyos objektív körülmények által kiváltott jelenség (Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszkij cionista író beszélt egy helyütt „a dolgok objektív antiszemitizmusáról”), felkorbácsolt hangulat, úgymond bábmesterek által életre hívott szörnyeteg?

E kérdés eldöntésére itt nem vállalkoznánk, mindössze két jelenséget mutatnánk be a könyvből: a felkorbácsolókat és a holokauszt utáni antiszemitizmus fellángolását. A kötet alaposan bemutatja Oláh György író, politikus, lapszerkesztő figuráját, aki az *Egyedül vagyunk* (egyébként nívós) antiszemita, szélsőjobboldali (Imrédy-párti) folyóirat szerkesztője volt. Oláh György maga szeretett kultúrember szerepében tetszelegni, aki komoly szellemi munkát véggez lapjával; emigráns társai azt írták róla, hogy már „több mint publicista”, egyenesen „nemzeti

filozófus”. Ennél azonban sokkal több igazat mondott magáról, mikor *Az irodalom vaskora és a fajvédelem* cím alatt azt írta, hogy a művészetnek nyers faji érdekeket kell szolgálnia. Máshol ennél is árulkodóbb volt: „Mire való tulajdonképpen az úriember? [...] Semmire sem való. Gyakorlati haszna nincs, miképp semminek sincs, ami csupán szép [...] Mi haszna van a rózsának, a szivárványnak, az oroszlának? Hasznos a krumpli és az igásló”. Világnézetét tekintve talán 1942-es cikkében volt a legösszefogóbb, mikor azt írta, hogy célja a gazdasági szabadság és az egyéni szabadság felszámolása – jellemző módon ebben a sorrendben. A két háború közötti ország sikerelvezőivel szembeni támadásain – és a holokauszt előtt és során írt zsidóellenes

uszításain – keresztül majdnem sikerrel is járt ennek elérésében. Lapja ostromozta a nagybirtokot és a keresztény egyházakat, ünnepelte Lengyelország német (és szovjet) megszállását, a holokauszt alatt a deportálásokat méltatta. Ami különösen izgalmas, hogy nem volt szükség Oláh-szerű figurákra ahhoz, hogy a deportálásokat éltető hangulat (mert a csendes többség mellett sajnos ilyen is volt) teremjen az országban. Ugyanezt a hangulatot Rákosi Mátyás és társai is sikerrel feltámasztották. A szerző nem titkolja, hogy ezen a téren munkájának inspirációja a lengyel – és egyébként sokat kritizált – Jan T. Gross *Szomszédokja*. Pelle megközelítése méltányos, érzékeny, egyben a tényeket nyíltan feltáró és tudományos. A szerző a szociálpszichológiai megközelítést alkalmazza, ami újítónak számít olyan értelemben, hogy azt a szakirodalom az utóbbi évtizedekben kevéssé tekintette alkalmazhatónak. Sok feszültségre adott okot a széles körben terjedő legenda, miszerint a kommunista pártot és a rendőrséget egy az egyben „a zsidók” vezetik, akik most bosszút állnak „a magyarokon” a holokausztért; mindez nem csak a múlt rendszer elitjének maradványai között volt gyakori nézet. Állítólag Rákosit 1953 nyarán maga Berija, a szovjet állambiztonság vezetője rótta meg az SZKP Központi Bizottságának ülésén, amiért „zsidó király” akart lenni. A történet Nagy Imrétől származik, aki később elmondta emlékeit két újságírónak, ők már az '56-os forradalom után közölték a harmadlagos forrást. Lehet, hogy ez csak legenda, de az tény, hogy 1946 júliusában Rákosi diósgyőri látogatása előtt olyan jelzavakat pingáltak a helyi gyár falára, hogy „jön Rákosi, a zsidók királya”. Mikor 1945 nyarán egy fiatal orvostanhallgató olyan röpcédulákat osztogatott, melyeken az állt, hogy „zsidóvilág Magyarország, vezérek Rákosi (zsidó)” és mások, ez volt az első ügy, amely Rákosit igazán megijesztette – legalábbis Péter Gábor ezt állította 1983-ban. Varga Béla, a Nemzetgyűlés elnöke pedig úgy idézte egy magánbeszélgetésüket, hogy a kommunista diktátor a romániai zsidó menekülteket szidta, „és magából kikelve zsidózott”. Rákosi többek között azzal is akarhatott kompenzálni, hogy felerősítette az antiszemita retorikát a kommunista sajtóban. 1945 nyarán az MKP komplett kampányt épített a feketézőkkel szembeni fellépésre, a *Szabad Nép* így hirdette a párt programját: „Gyűlölöd a spekulánsokat és a feketézőket? Írd alá halálos ítéletüket, szavazz a 3-as listára!” A kampány nem járt sikerrel, a kommunisták mindössze a szavazatok 17 százalékát nyerték a választáson, ám a feketézők elleni kampány összefonódott az antiszemizmussal. Egy évvel később egy árdragítók elleni soproni tüntetésen a tömeg antiszemita jelzavakat ordított. Nem szabad elfelejteni, hogy mindez milyen események mellett zajlott: 1945 novemberében Kaposváron terjedt vérvád, egy hónappal később Budapesten, 1946 májusában Kunmadarason történt pogrom, egy héttel később Hajdúhadházon vádoltak zsidókat gyermekrablási kísérlettel. Júniusban majdnem

pogrom tört ki Szolnokon, majd Miskolcon „népítélet” során egy feketézéssel vádolt zsidó kereskedőt és a zavargások ellen fellépő zsidó származású rendőrt lincselte meg a tömeg.

Pelle könyve mindennek kapcsán fontos tényre világít rá: míg sokat tudunk a politikai elit és a közigazgatás viselkedéséről a holokauszt alatt, „a kívülállókat [...] az egyszerű embereket, a parasztokat, a munkásokat, a diákokat, a háztartásbelieket ismerjük a legkevésbé”. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen nyilván túlzás lenne úgy bemutatni Magyarországot, mint 1944-ben 14 millió 700 ezer antiszemita tettestárs országát. Ez a leírás persze sarkító, de sajnos vannak olyan megszólalások, akár előadások, akár publicisztikák terén, melyek ebbe az irányba mutatnak. Pelle kutatási egyértelműen cáfolja ezt a narratívát. A társadalmi antiszemizmus kérdése természetesen fontos és releváns kutatási téma, de azt a kollektív ítéletek, az elavult etnokarakterológiai magyarázatok nélkül kell megtenni (tehát nem lehet, nem is érdemes azt mondani, hogy „a magyarok” antiszemiták voltak). Az ítéleteknek egyéninek kell lenniük, tekintetbe kell venniük az egyén szabad akaratát döntéseinek meghozatalára. Ez nem feltétlenül csak utólagos ítélet, sokszor a primer források is ezt mutatják. A kollektív váddal szemben áll például a váci rendőrség levele a város polgármesterének 1944. június 29-én: „Sajnos váci polgároktól nem kaptunk még névtelen feljelentést sem [zsidó vagyon rejtégetésével kapcsolatban]: adatokkal egyáltalán nem szolgáltak”. A kassai rendőrség iratanyaga szerint az 1941-ben 67 ezres lakosságú város összesen 27 feljelentést produkált a német megszállás alatt. Egy ember ráadásul többeket is feljelenthetett. A szegedi főispán iratanyagában valóban sorakoznak a feljelentések, melyeknek többségét egy személy (egy magányos asszony) írogatta. A minisztertanácsi jegyzőkönyvek szerint a kollaboráns miniszterelnök, Sztójay Döme kifejtette aggodalmát, hogy a látható zsidóellenes atrocitások „az ország lakosságánál egy filozemita hangulatot fognak teremteni”.

Eközben a szerző tabudöntő módon ír a baloldali antiszemizmusról, melyet egyes kutatók már eleve illegitim témának minősítettek – a szerző ebben a témában is járatlan utakon kalauzolja az olvasókat. Megdöbbentő, hogy a kötet mennyi vérvád esetét tudja idézni. Az ismert tiszaezlári eseten kívül Budapesten (1884), Szentesen (1900) és Vámosmikolán (1938) át egészen a háború utánig. A szerző meggyőzően tárja fel a háború utáni vidéki vérvádakat, rámutatva a kommunisták felemás válaszaira. A könyvben a magyar-zsidó történelem olyan kevéssé ismert, fontos figuráiról is adatokat kapunk, mint a kaposvári Antl Ödön. Végső soron Pelle a magyar-zsidó történelem kutatásának legégetőbb, legellentmondásosabb aspektusairól publikált fontos kötetet. A könyv úttörő és nehezen utánozható eredményeket ért el, megkerülhetetlen és igényes.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT